

MIÉRT NEM NYERT KÉPVISELETET AZ IZRAELITA FELEKEZET A DUALIZMUS KORI FŐRENDIHZÁZBAN?

1915 októberében az *Egyenlőség* című neológ zsidó hetilap ünnepi számot jelentetett meg az izraelita vallás recepciójának 20. évfordulója alkalmából. A lap közölte több kortárs politikus és egyházfő, valamint a törvény megszületésében közreműködők nyilatkozatát.¹ Közzétette Kohn Sámuel pesti főrabbi beszédét, amely a recepció életbelépésekor, 1895. november 2-án hangzott el a Dohány utcai zsinagógában.² Az *Egyenlőség* saját jogon is ünnepelt, hiszen a néhány hónappal korábban elhunyt főszerkesztő, Szabolcsi Miksa és munkatársai indították azt a mozgalmat, amely az 1892. évi választások idején az ország zsidó hitközségeit mozgósította a vallási emancipáció érdekében.³ Az ünnepi lapszám nem lehetett teljes a két évtized tapasztalatainak mérlegelése nélkül, ezért a méltatások mellett több írás is foglalkozott azzal, milyen mértékben tudta érvényesíteni az izraelita felekezet a bevett vallásokat megillető jogokat.⁴ A neológ elemzők egyetértettek abban, hogy a recepció „sok tekintetben szép igérvény maradt”,⁵ hiszen hitközségi és iskolai ügyeit a felekezet nem intézheti önállóan, az állam nem segíyezi ugyanolyan mértékben az izraelita felekezetet, mint a bevett keresztény egyházakat, a hitközségek vitás kérdéseiben a végrehajtott hatalom helyi képviselői döntenek, a rabbik és a tanítók ellátásáról és nyugdíjáról a felekezet nem intézkedhet saját hatáskörében, illetve nincs olyan törvényes fórum, amely védelmet nyújtana az izraelitákat ért sérelmekkel szemben.⁶ A bevett vallásokat

¹ Főpapok és államférfiak nyilatkozatai. *Egyenlőség*, 1915. október 31. 2–3., 7–11.; Akiknek a recepciót köszönhetjük. Uo. 7–12.; Megjelent Csernoch János hercegprímás, Balthazár Dezső református püspök, Jankovics Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter és Vadász Lipót igazságügyi államtitkár üdvözlője, valamint Wekerle Sándor egykori miniszterelnök és Wlassics Gyula volt vallás- és közoktatásügyi miniszter nyilatkozata.

² *Dr. Kohn Sámuel*: Ima a recepció életbeléptetésekor. *Egyenlőség*, 1915. október 31. 13–14.

³ *Szabolcsi Lajos*: A recepció huszadik évfordulója. *Egyenlőség*, 1915. október 31. 1.; *Komáromi Sándor*: Szabolcsi Miksa és a recepció. Uo. 20–21.; *Groszmann Zsigmond*: A recepció mozgalom politikai története. *Egyenlőség*, 1915. október 31. 22–26.

⁴ A bevett, elismert és túrt vallások rendszerét a törvényhozás, a társadalom szokásjoga és az állami rendeletek együttesen hozták létre a 19. századra. A bevett vallások a teljes vallásszabadság elnyerésén túl belső önkormányzattal – a katolikus vallás kivételével –, vagyonszerzési és adókievetési joggal rendelkeztek, illetve állami támogatásra tarthattak igényt. Az izraelita felekezet 1895-ig a túrt, illetve elismert felekezetek közé tartozott, ennek részleteit lásd alább. *Péter László*: Az állam és az egyház viszonya és a civil társadalom Magyarországon: történeti áttekintés. Századvég, Új Folyam 4. (1997) tavasz 3–31.

⁵ *Dr. Mezey Ferenc*: Tovább! *Egyenlőség*, 1915. október 31. 16.; *Mezei Mór*: Quorum pars fui. Uo. 12–13.

⁶ *Székely Ferenc*: Recepció és autonómia. *Egyenlőség*, 1915. október 31. 15–16.

megillető autonómia a parlamenti képviselőben sem érvényesült, hiszen az izraelita felekezet a recepció ellenére nem nyert képviselőt az 1885-ben modernizált főrendiházban.

A tanulmány az említett hiányosságok közül az utóbbival foglalkozik. Arra a kérdésre keres választ, miért nem jutott az izraelita felekezet felsőházi képviselőhöz a dualizmus időszakában. A téma kiemelésének és vizsgálatának az ad külön nyomatékot, hogy a főrendiház 1885. évi modernizációja során a törvényalkotók a bevett keresztény egyházak mellett az akkor még elismert státuszban lévő izraelita felekezet képviselőt is kilátásba helyezték. Azt vizsgálom, milyen eszmei és gyakorlati megfontolásokból merült fel az izraelita vallásfelekezet főrendiházi képviselőtének létrehozása, illetve milyen tényezők járultak hozzá a képviselő megválasztásához. A főrendiházi reform során az elismert izraelita felekezet a bevett vallások mellett kivételes módon jutott volna parlamenti képviselőhöz, 1895 után azonban éppen az számított rendhagyónak, hogy a bevett státusz elnyerése ellenére sem kapott helyet a főrendiházban. Ezért az elemzés második része azzal foglalkozik, miért nem érvényesült az izraeliták esetében az 1885. évi törvény értelmében a bevett keresztény felekezetek képviselőt elismerő jogi norma. A kérdések megválaszolásához a parlamenti dokumentumok és a felekezeti ügyek iránt elkötelezett neológ izraelita sajtó nyújtottak segítséget.

Javaslatok a második kamara modernizálására és az egyházak képviselőtének bővítésére

A főrendiház 1885. évi reformját az indokolta,⁷ hogy az 1848-ban létrehozott polgári törvényhozás változatlan formában örökölte a feudális kori diéta felső tábláját.⁸ Az intézmény törvényalkotási jogköreit és személyi összetételét az 1867-es sarkalatos törvények sem szabályozták újra, ezért a rendi szerkezetű testület alkalmatlannak bizonyult az előző évtizedekben lejárt jogi-társadalmi változások

⁷ A reform átfogó elemzését nyújtja *Tóth-Barbalics Veronika*: A magyar főrendiház a dualizmus időszakában, különös tekintettel a ház 1885. évi reformjára és annak következményeire a magyar politikai életben. Doktori (PhD) disszertáció. ELTE. Bp. 2015.; *Uő*: A magyar főrendiház választott tagjai. Századok 151. (2017) 311–354.; *Püski Levente*: A liberális alkotmányosság és az 1885. évi főrendiházi reform. Történeti Tanulmányok I. A KLTE Történelmi Intézetének kiadványa. Szerk. L. Nagy Zsuzsa – Veress Géza. Debrecen 1992. 67–81.; A téma korábbi feldolgozása: *Zsedényi Béla*: A törvényhatóságok képviselőte az országgyűlésen. Miskolc 1927. 44–105.

⁸ Az 1848-as reformjavaslatokra és megválasztásukra lásd *Zsedényi Béla*: A törvényhatóságok képviselőte i. m. 44–52.; Az 1848–49. évi népképviseleti országgyűlés. Szerk. Beér János. Bp. 1954. 36–37., 45–47.; A testület működését nagyjából a 17. században hozott törvények szabályozták. A ház tagjai lehettek az uralkodóház nagykorú férfitagjai, az országos főméltóságok, a főnemesi ranggal rendelkező családok összes férfitagjai, a katolikus egyház érsekei és püspökei, illetve 1792-től a görögkeleti egyház püspökei, valamint a főispánok, akik egyéni meghívással nyerték el megbízatásukat.

megjelenítésére.⁹ Nem mutatkozott meg összetételében az arisztokrácia vagyoni differenciálódása, és nem járt következményekkel a főpapság hivatali szerepkörének szűkülése. Arra is alkalmatlannak bizonyult, hogy a főispánok 1848-ban megváltozott állásának megfelelően értékelje újra a legrégebb főrendi csoport helyzetét.¹⁰ Szintén nem volt képes megjeleníteni a vallások jogi helyzetében bekövetkezett változásokat. A testületben csak a katolikus és a görögkeleti egyházfők foglaltak helyet, míg az 1791-től bevettnek tekintett református és evangélikus, illetve az 1848-tól bevett unitárius egyház nem rendelkezett képvisellel.

A második kamara átalakítására és megszüntetésére 1848–1849-ben felmerült javaslatok és az 1885-ben bekövetkezett reform között eltelt évtizedek bőséges lehetőséget kínáltak a testület funkciójának újragondolására. A reformtervezetek közös nevezőjeként emelhetjük ki a monarchikus államformának megfelelő kétkamarás törvényhozás fenntartására irányuló konszenzust.¹¹ Az ezen túl rendkívül heterogén programok elhelyezhetők a politikai élet irányzatainak palettáján. Szélső pólusain a képviseleti elv alapján, választás révén újjáalkotott liberális-demokratikus,¹² illetve a születési előjogokat kinevezés és/vagy választás útján konzerváló, arisztokratikus felsőházra vonatkozó tervezetek szerepelnek. Az utóbbiak a születési arisztokrácia fölényének megőrzése révén a testületnek fékező, egyensúlyt teremtő szerepet szántak, illetve a törvényhozás magyar jellegének megóvását, a nemzetiségi törekvésekkel szembeni védelmet várták tőle.¹³ A reform gondolata legfeljebb a főnemesség vagyoni differenciálódásának figyelembevételében, illetve a személyes érdekért élethossziglan elnyert főrendi tagság bevezetésében mutatkozott meg bennük.¹⁴

⁹ A testület szerepvesztésének egyik látható jele volt 1848-tól az arisztokrácia megjelenése a képviselőházban. Lakatos Ernő számítása szerint a dualizmus évtizedeiben minden tizedik nagykorú főnemes képviselő lett. *Lakatos Ernő: A magyar politikai vezetőréteg, 1848–1918.* Bp. 1942. 28–30.

¹⁰ Az 1848: XXIX. tc. és az 1870. évi XLII. tc. értelmében a főispánok állásaikból elmozdítható, s a kormányváltás során leválható tisztségviselőkké váltak, ami kérdésessé tette autonóm politikai szereplésüket.

¹¹ Az egykamarás törvényhozás csekély számú hívei között szólalt meg Schvarcz Gyula. Lásd *Schvarcz Gyula: Államintézményeink és a kor igényei.* Bp. 1879. 207–273.

¹² Kossuth a megyei gyűlések által választott szenátust képzelte el, összhangban a népfelleg elvét az önkormányzatokhoz kapcsoló korábbi nézeteivel. Kossuth Lajos alkotmánytervezete. In: *Spira György: Kossuth és alkotmányterve.* Debrecen 1989. 49–83.; *Kossuth Lajos: Dunai szövetség.* In: Kossuth Lajos iratai, 1880–1911. I–XIII. S. a. r. Kossuth Ferenc. Bp. 1898. VI. 9–23.; A hazai publicisztikában Pártos Béla képviselte a szenátus jellegű, választott felsőház eszméjét: *Pártos Béla: A főrendiház reformja.* Bp. 1882.

¹³ A nemzetiségi szempontot emelte ki Széchenyi a főrendi tábla 1843. október 3-i ülésén: Gróf Széchenyi István beszédei. Összegyűjt. Zichy Antal. (Gróf Széchenyi István munkái II.) Bp. 1887. 356–362.; A múlt és a jelen közötti közvetítő szerepet szánta a második kamarának *Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I–II.* Bp. 1981. II. 179–189.

¹⁴ Lásd a főrendiház Deák-párti csoportjának elképzelését: *Sz. L. (Szógyény-Marich László):* Igénytelen nézetek a magyar főrendiház szervezéséről. Székesfehérvár 1882.; Trefort Ágoston a történelmi birtokban látta a felsőház erejét, ezért veszélyesnek tartotta a vagyontalan arisztokraták szereplését. *Trefort*

A reformtervezetek az egyházak képviseletének bővítésével is foglalkoztak. Deák Ferenc 1873-ban az egyházpolitikai reformokat előrevetítő beszédében a vallások egyenlősége alapján két lehetőséget körvonalazott, amikor vagy minden vallás képviseletének biztosítása, vagy valamennyi megszüntetése mellett foglalt állást.¹⁵ A konzervatív programok is törekedtek az egyházak arányosabb képviseletére, a vallásszabadságot a bevett felekezetekre redukáló logika alapján azonban csak a testületből eddig kimaradt, bevett protestáns egyházak főrendi tagságát szorgalmazták. A főrendiház Deák-párti, felvilágosultabb csoportjának indítványa olyan módon kívánta képviselethez juttatni a bevett protestáns egyházakat, hogy eközben érintetlenül hagyta volna a katolikus egyházi méltóságok tagságát. Trefort Ágoston a törvényhozói függetlenség jegyében az egyházi képviseletet is tulajdonhoz kötötte volna, ezért elutasította az egyházmegyével nem rendelkező címzetes püspökök szereplését. Pulszky Ferenc a nagybirtok képviseletével kívánta visszaállítani a második kamara tekintélyét, ezért az egyházak képviseletének alapjául is a vagyont tekintette. Túlzottnak vélte azonban az egyháznagyok befolyását, amit néhány zsidó nagybirtokos kinevezésével akart ellensúlyozni.¹⁶ Tóth Lőrinc a vallási egyenlőség érvényesítése miatt tartotta fontosnak azt, hogy a katolikus egyházfők mellett „a szerény puritán egyházak főnökei” is képviseletet nyerjenek.¹⁷

A felekezetek képviseletéről gondolkodók nem vagy legfeljebb negatív értelemben fordítottak figyelmet az izraelitákra. A témában egyedül megszólaló Tóth Lőrinc nem elvi megfontolásból, a vallásszabadságot csupán a bevett vallásokra redukáló logika alapján, hanem gyakorlati érvekkel indokolta, miért nem terjeszthető ki a képviselet az izraelitákra, annak ellenére, hogy létszámuk meghaladja a félmillió főt. Úgy vélte, a zsidók nem rendelkeznek „honszerző dicső ősökkel”, másfelől az egyházi hierarchia hiánya akadályozza azt, hogy megfelelő képviselőt válasszanak a felsőházba. Ezért, ha a törvényalkotók mégis következetesen ragaszkodnának a vallási egyenlőség elvéhez, a koronára kell bízni az alkalmas képviselő kiválasztását.¹⁸ Tóth az örökölt vagyonnal bíró születési arisztokrácia fenntartására törekedett, ezért a személyes érdemekért kinevezettek között sem szívesen látott volna izraelitát, mert attól tartott, hogy „történeti alap” nélkül csupán a nagybirtok s általa a plutokrácia, a „pénzeszsákok szívtelen feudalitása” nyerne képviseletet.¹⁹

Ágoston: A felsőház reformjáról. Bp. 1882.; Tóth Lőrinc ötvözte a választás és a kinevezés elvét. *Tóth Lőrinc:* A magyar felsőház reformja. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. VII./4.) Bp. 1882.

¹⁵ Deák Ferenc nagy egyházpolitikai beszéde. In: *Zeller Árpád:* A magyar egyházpolitika 1847–1894. I–II. Bp. 1894. II. 128–136.

¹⁶ *Pulszky Ferenc:* Budapest, március 21. Pesti Napló, 1882. március 22. 1.

¹⁷ *Tóth L.:* A magyar felsőház reformja i. m. 85.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. 45., 83.

A „szakadás” mint az izraelita felekezet megítélésének sarokköve

Tóth Lőrinc értékelése a magyar zsidóság modern kori történetének egyik meghatározó problémájára, a centralizált egyházszerkezet hiányára utalt, amely összetett történeti okokkal magyarázható. Magyarország újkori zsidó népessége a 18. század második felétől megélnékül bevándorlás nyomán érkezett az országba.²⁰ A nemesi birtokokra, mezővárosokba telepedő zsidó csoportok autonóm községeket alkottak, ami összhangban állt a zsidó tradícióval, amely a diaszpórában élők egyedüli összekötő elemének az ősök hitét fogadta el. Jóllehet, több államban a zsidó közösségek a korábbi évszázadokban az autonómia magasabb szintű intézményeit is létrehozták, például Lengyelországban a 16. században két nagytanács jött létre, Csehország, Morvaország és Szilézia pedig külön főrabbival rendelkezett. A 17. századtól Magyarországon is ismert a főrabbi tisztsége, akinek szerepköre azonban az adóbehajtásra korlátozódott, és nem terjedt ki a közösségek összefogására.²¹ A belső autonómia magasabb szintű hazai intézményeinek megszületését mindenekelőtt a gyakori népességmozgás akadályozta, amelynek hatására csak a 19. század közepére alakultak ki a szilárdabb hitközségi keretek.²² A megtelepedő közösségek közötti intézményes kapcsolatok létrejöttét azonban a 19. század elejétől a zsidóság meginduló vallási polarizációja gátolta, amely a hagyományhoz való viszony mentén a vallási rituális, életmódbeli reformokat támogató és a tradíciókat védelmező irányzat szembenállásában, majd elválásában nyilvánult meg.²³

Az autonóm hitközségeket összefogó intézmény hiánya különösen szembeötlővé vált az 1867 után kialakult alkotmányos rendszerben, hiszen azt jelentette,

²⁰ *Ember Győző*: A magyarországi országos zsidóösszeírások a XVIII. század első felében. In: Magyar Zsidó Oklevéltár VII. Szerk. Grünvald Fülöp – Scheiber Sándor. Bp. 1963. 49–77.

²¹ *Venetianer Lajos*: A zsidóság szervezete az európai államokban. Bp. 1901. 249–260., 279–282., 302–308., 328–335.

²² *Zeke Gyula*: A magyarországi zsidóság hitközségeinek kiépülése. In: Hét évtized a hazai zsidóság életében I–II. Szerk. Lendvai L. Ferenc – Sohár Anikó – Horváth Pál. Bp. 1990. I. 126–144.; *Kovács Alajos*: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Bp. 1922. 9–12.; *Jehuda Don – George Magos*: A magyarországi zsidóság demográfiai fejlődése. *Történelmi Szemle* 28. (1985) 437–438.

²³ A haladó irányzat követői az akkulturáció jegyében a vallási szertartásokban olyan – főként esztétikai – változtatásokat kezdeményeztek, amelyek a környező társadalom vallási normáinak átvételét célozták. Ilyennek tekinthető a templomi áhítat, a csend és a pompa megteremtése, az orgona és a kórus bevitele a zsinagógákba, a tóraolvasó asztalnak a zsinagóga közepéről a frigyszekrény elé helyezése, az esküvői baldachinnak a zsinagógában történő felállítása, illetve a heti egy alkalommal tartott felemelő szónoklat. *Groszmann Zsigmond*: A pesti kultusztemplom. *Magyar Zsidó Szemle* 40. (1923) 86–94.; A konzervativizmus fellegvárává a pozsonyi gyülekezet és nagy múltú jesivája vált, amely Schreiber Mózes rabbi irányításával próbált gátat vetni a modern gondolatoknak. *Jakov Katz*: Hatam Szofer életrajzához. In: *Magyar zsidó történelem – másképp*. Jeruzsálemi antológia. Szerk. Michael K. Silber. 2. átdolgozott kiadás. Bp.–Jeruzsálem 2008. 135–183.

hogy a felekezet nem rendelkezett a hitközségek felett őrökődő, a kormánnyal és az állami szervekkel érintkező képviselési hatósággal. E hiányosság kiküszöbölésére a kiegyezés után a polgári kormányzat a zsidóság érdekképviselésének ellátására a protestáns felekezethez hasonló, hierarchikus szervezetet kívánt létrehozni. Ennek érdekében ült össze 1868-ban Eötvös József kultuszminister, valamint a zsidóság haladó erőinek ösztönzésére az Izraelita Egyetemes Gyűlés.²⁴ A tanácskozásnak rendelkeznie kellett volna a hitközségek szervezetéről, rendezni kívánta az izraelita iskolák és az iskolai hatóságok kérdését, illetve döntenie kellett volna az 1850-ben létrehozott iskolaalap kezeléséről. Bár a szervezők mellőzni kívánták a vallási kérdéseket, a centralizációt ellenző ortodoxok elhagyták a kongresszust, majd a vallás- és lelkiismereti szabadságra hivatkozva a képviselőházhoz fordultak, amely a liberális elvek értelmében engedélyezte elválásukat a kongresszusi többségtől.²⁵

A tanácskozás alatt és azt követően az egyes irányzatok létrehozták saját irányító testületeiket, amelyek a következő évtizedekben külön-külön töltötték be a képviselési hatóságok szerepét. A zsidóság haladó szárnya elfogadta a kongresszus határozatait, s hitközségeik működését az uralkodó által 1869. június 14-én szentesített szabályok határozták meg.²⁶ A haladó hitközségek 26 községkerületet alkottak, a kerületek és a kormány között a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája közvetített. A kongresszust elhagyó ortodoxia számára a Hitőr Egylet által alkotott szervezeti szabályzat számított mérvadónak, amelyet a kultuszminister 1871 októberében hagyott jóvá.²⁷ Az ortodoxok az Országos Iroda minitájára hét tagból álló irányító szervet hoztak létre Orthodox Közvetítő Bizottság néven. Harmadik irányzatot alkottak a kongresszus előtti állapotokhoz ragaszkodó, status quo ante alapon álló hitközségek, amelyek a korszakban nem rendelkeztek önálló alapszabállyal, ezért hitközségeik megalakulásának engedélyezése a vallás- és közoktatásügyi miniszter jogkörébe tartozott.²⁸

²⁴ *Jakov Katz*: A végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban. Bp. 1999.; *Nathaniel Katzburg*: The Jewish Congress of Hungary, 1868–1869. In: *Hungarian-Jewish Studies I–II*. Ed. Randolph L. Braham. New York, NY 1969. II. 1–33.; *Walter Pietsch*: Reform és ortodoxia. A magyar zsidóság belépése a modern világba. Bp. 1999.

²⁵ Az 1869-dik évi április 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója I–XXIV. Szerk. Nagy Iván. (Az 1869-dik évi április 20-dikára hirdetett országgyűlés nyomtatványai.) Pest 1869–1872. VII. 1870. március 18. (147. ülés) 130.

²⁶ Egyetemes gyűlés határozatai. In: *Hajnóci R. József*: A magyar zsidók közjoga. Betű- és számsoros útmutató a magyar honi izraeliták felekezeti ügyeinek törvényes szervezetében. Lőcse 1909. 78–113.

²⁷ Orthodox hitközségek szervező szabályai. In: *Hajnóci R. J.*: A magyar zsidók közjoga i. m. 261–266.; A felekezet szakadása után kialakult intézményi szerkezetet mutatja be *Frojmovics Kinga*: Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950. Bp. 2008. 69–85.

²⁸ A status quo ante hitközségek 1928-tól rendelkeztek államilag jóváhagyott alapszabállyal. Status quo ante szervezetű izraelita hitközségekre vonatkozó közös rendelkezések. In: A vallás- és közoktatásügyi

A vallási irányzatok intézményes elválása a továbbiakban számos elméleti és gyakorlati kérdést vetett fel. Az ortodoxok a vallásszabadság liberális tételére hivatkozva nyerték meg elszakadási törekvéseiknek az országgyűlés képviselőházát, a kongresszusi zsidósággal szemben viszont a „két vallás” tételét állították. Ennek értelmében a neológok olyan mértékben távolodtak el az ősök hitétől, hogy indokolt egy másik zsidó vallás képviselőinek tekinteni őket, akikkel az ortodoxok nem élhetnek egy közösségben, s akikkel a későbbiekben sem képzelhető el az egyesülés.²⁹ A szakadás tényéhez a magyar államapparátus is ellentmondásosan viszonyult. Jóllehet, a törvényhozás a lelkiismereti szabadságra hivatkozva engedélyezte az ortodoxia elválását és a felekezet feldarabolását, az államigazgatás az izraelita felekezetet továbbra is egy felekezetnek tekintette, és számos módon igyekezett gátolni az ortodox, a kongresszusi-neológ és a status quo ante csoportok önálló hitközségeinek létrehozását.³⁰

Az, hogy az 1868–1869. évi egyetemes gyűlést követően az egyes irányzatok létrehozták a maguk képviselőtestületeit, a későbbiekben nem csökkentette a centralizált szervezet iránti igényeket. A központi irodák ugyanis a következő évtizedekben csekély hatékonysággal működtek, fennállásuk pedig azt demonstrálta, hogy a zsidóság különböző csoportjai képtelenek a megegyezésre. A hitközségeket irányító és az állami szervek előtt az egész felekezetet képviselő hatóság hiánya, illetve a szakadást követően kialakult zavaros hitközségi állapotok hatásos érvet szolgáltatottak azok számára, akik a zsidó felekezet túrt-elismert jogállásának megváltoztatását akár intézményi-igazgatási okok miatt, akár világnézeti meggyőződésből igyekeztek késleltetni.

Törvényjavaslat a keresztények és zsidók közötti házasságok legalizálására

A főrendiházi törvényjavaslat kidolgozói éppen ezen a szemponton léptek túl, amikor 1883 nyarán elkészítették a tervezetet, amely a konzervatív reform szellemében csupán a legszükségesebb kérdésekben vállalkozott a testület korábbi összetételének módosítására.³¹ A javaslat a felsőház súlyát továbbra is a történelmi családok

igazgatás hatályos jogszabályainak gyűjteménye I–II. Összeáll. Harai László. Bp. 1943. II. IV. rész. 375–388.

²⁹ *Michael K. Silber*: Az ultraortodoxia keletkezése, avagy egy hagyomány kitalálása. In: Magyar zsidó történelem – másképp i. m. 211–282.

³⁰ Az 1880-as években kiadott állami rendeletek az anyakönyvi kerületek és az anyahitközségek létrehozása révén próbálták újtát állni a „községcsinálásnak”. Magyarországi Rendeletek Tára. Bp. 1885. 1988–2074.; Magyarországi Rendeletek Tára. Bp. 1888. 1069–1077.

³¹ Törvényjavaslat, a főrendiháznak, mint felsőháznak szervezéséről. In: Az 1884. évi szeptember hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai I–XXIV. (Az 1884-dik évi szeptember hó

képviselőire kívánta helyezni, de részvételüket 3000 Ft földadó fizetéséhez kötötte. A kormánytól való függőségük miatt megfosztotta a képvisellettől a főispánokat, illetve vagyon hiányában az egyházmegyével nem rendelkező címzetes püspököket. Az intézmény társadalmi bázisát a közéletben érdemeket szerzett polgárok élethosszig tartó kinevezésével igyekezett szélesíteni. Témánk szempontjából a törvényjavaslat 4. §. B. pontja érdemel figyelmet, amely a deáki felfogástól eltérően fenntartotta az egyházak képviseletét, szükségesnek ítélve azt, hogy a jelentős vagyonnal rendelkező egyházak intézményes formában képviselhessék érdekeiket. A korábbinál azonban arányosabb részvételre törekedve a bevett protestáns egyházaknak is helyet biztosított, illetve mellettük az izraelita felekezet is képviseletet nyert volna. Az utóbbit illetően a törvényjavaslat indoklás nélkül „egy izraelita hitfőnök” szereplését helyezte kilátásba, akit az uralkodó a minisztertanács ajánlatára nevezett volna ki.

A törvényjavaslat utóbbi pontja meglepőnek tűnhet annak ismeretében, hogy a reformjavaslatok csupán a bevett vallások képviseletének bővítésére törekedtek. Az, hogy korábban a bevett jogállással nem járt együtt automatikusan a felsőházi tagság, elméletileg annak lehetőségét is magában rejtette, hogy akár egy túrt vagy elismert felekezet is képviseletet nyerhet a második kamarában. Ismervén azonban a törvénykezés menetét, megalapozottabbnak tűnik annak feltételezése, hogy a kormány egy korábbi törvényjavaslat, a zsidók és keresztények közötti egyes házasságot engedélyező tervezet bukása miatt, kárpótlásként kívánta képviselethez juttatni a formailag túrt, de a valóságban elismert jogállású izraelita felekezetet.

A keresztény–zsidó vegyes házasságok engedélyezését célzó törvényjavaslat az izraelita felekezet túrt-elismert jogállásából eredő társadalmi egyenlőtlenségek egyikének enyhítésére törekedett. Az 1867. évi XVII. tc. értelmében „az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására nézve egyaránt jogosítottaknak nyilvánítottak”,³² az egyéni állampolgári egyenlőség elismerését azonban nem követte a vallás bevetté tétele. Az izraelita felekezet a bevett, elismert és túrt vallások hierarchiájában sajátosan köztes helyet foglalt el.³³ Formailag a túrt vallás kategóriájába tartozott, tényleges helyzete azonban a század második felére nagyban különbözött az egyéb megtúrt felekezetekétől (nazarénusok, baptisták, mohamedánok).³⁴ Az izraeliták számára az 1840. évi XXIX. tc. biztosította az anyakönyvezés jogát, míg az Udvari Kancellária 1863. évi rendelete a

25-ére hirdett országgyűlés nyomtatványai.) Bp. 1884–1887. (a továbbiakban: KI 1884–1887.) I. 25. sz. 134–146.

³² 1867: XVII. tc. Az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében. In: Magyar Törvénytár 1836–1868. évi törvénycikkek i. m. 354.

³³ Péter L.: Az állam és az egyház viszonya i. m. 15–20.

³⁴ Például nagyban különbözött a nazarénusok helyzetétől, akik a korszakban nem rendelkeztek anyakönyvezési joggal. Kardos László – Szigeti Jenő: Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok. Bp. 1988.

zsidó házassági jogot szabályozta.³⁵ A felekezeti jogkör tovább bővült 1867 után, a kongresszusi és az ortodox szabályzatok miniszteri elismerésével. Ezekkel a rendelkezésekkel az izraelita felekezet elindult a ranglétrán felfelé, aminek eredményeképpen 1871-től az „elismert vallás” terminust alkalmazták rá. Ezáltal a bevett és túrt vallások között létrejött egy harmadik, átmeneti kategória, amelynek közvetlen jogi biztosítékául a kultuszminiszter rendelete szolgált, közvetett biztosítékot pedig azok a törvények jelentettek, amelyek „az állam által elismert vallásokról” is rendelkeztek: a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. tc. 191–192. §. és az 1879. évi XL. tc. 51. §. az elismert vallásokat és lelkészeit törvényes védelemben részesítette, a véderőről szóló 1889. évi VI. tc. 31. §. az elismert egyházak és vallásfelekezetek papjelöltjeinek és papnövéndékeinek nyújtott kedvezményt.³⁶

Az elismert státusz az izraelita felekezetet a megtúrt helyzethez képest több joggal, a bevett vallások jogállásához képest viszont kevesebb jogosítvánnyal ruházta fel, s ez a polgári életben számos hátránnyal járt. Az egyenlőtlenségek a bevett felekezetek híveivel szembeni viszonyosság hiányából fakadtak, s az áttérések és a házasodás rendezetlenségét eredményezték. A parlament 1868-ban törvényt alkotott a bevett felekezetek viszonyosságáról,³⁷ azaz biztosította az egymás közötti áttérés és a vegyes házasodás lehetőségét, ebből azonban kizárta a túrt és az elismert felekezetek híveit. Mindez a zsidók számára az áttérés vonatkozásában elsősorban a keresztény vallásokból az izraelitába való felvétel tilalmát jelentette, míg annak fordítottja, az izraeliták áttérése keresztény hitre a gyakorlatban megengedett törvény hiányában sem volt ritka jelenség. Az áttérési hajlamot ugyanis megnövelte a vegyes házasság tilalma, amelynek következtében az egyik fél áttérése a vegyes kapcsolatot folytatók számára a törvénytelen helyzet elkerülésének egyik lehetséges módjaként kínálkozott. Mások külföldön kötöttek házasságot, e házasságokat és az abból született utódokat azonban a hazai törvények nem ismerték el.

A viszonyosság hiányából eredő társadalmi feszültségeket a politikai élet vezető csoportjai is érzékelték, ezért 1881-ben Tisza Kálmán kormánya a zsidók és keresztények között, valamint a külföldön kötött házasságok törvényesítésére a polgári forma bevezetését javasolta.³⁸ A törvényjavaslat sorsát nagyban befolyásolta az a tény, hogy

³⁵ 1840: XXIX. tc. A zsidókról. In: Magyar Törvénytár 1836–1868. évi törvénycikkek i. m. 175–176.; A zsidó házassági jogról lásd *Hajnóczy R. J.*: A magyar zsidók közjoga i. m. 120–127.

³⁶ 1878: V. tc. A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. In: Magyar Törvénytár 1877–1878. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1896. 101–173.; 1879: XL. tc. A magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról. In: Magyar Törvénytár 1879–1880. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1896. 190–215.; 1889: VI. tc. A véderőről. In: Magyar Törvénytár 1889–1891. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1897. 7–35.

³⁷ 1868: LIII. tc. A törvényesen bevett felekezetek viszonyosságáról. In: Magyar Törvénytár 1836–1868. évi törvénycikkek i. m. 506–508.

³⁸ *Zeller Á.*: A magyar egyházpolitika i. m. II. 904–959.; *Salacz Gábor*: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában, 1867–1918. München 1974. 72–74.

tárgyalása 1883 novemberében, nem sokkal a tiszaezlári vérvádper és az azt követő antiszemita zavargások, illetve az Országos Antiszemita Párt megalakulása után kezdődött.³⁹ A kormány kompenzációnak szánta a javaslatot a történetekért, ezért nem hallgatott azokra a kormánypárti és ellenzéki véleményekre, amelyek a politikai helyzetet nem találták alkalmasnak a tervezet napirendre tűzésére. A képviselőházban az antiszemita politikusok kihasználták a vérvád által teremtett hangulatot, és erőteljes beszédekent intéztek a keresztény–zsidó vegyes házasság engedélyezése ellen.⁴⁰ Jóllehet a javaslatot a liberális többségű képviselőház megszavazta, szükségességéről a tervezet támogatói között sem alakult ki egyetértés. Irányi Dániel és Szilágyi Dezső a kötelező polgári házasság mellett tett hitet, s a jelen javaslatot csak átmenetinek szánta a házassági jog átfogó szabályozásáig.⁴¹ Többen annak veszélyére is rámutattak, hogy ha a polgári házasság intézménye „zsidó házasság” formájában kerül a köztudatba, az újabb válaszfalat építhet zsidók és keresztények közé.⁴²

A javaslatot a főrendek buktatták meg, akik a második kamara történetében példa nélküli lépéssel, két alkalommal vétőzták meg a tervezetet.⁴³ A közélet iránti közömbösségéről ismert testület mindenkit mozgósított, akitől ellenszavazatot remélt, így a második tárgyalás során duplájára nőtt a jelenlévők száma. A reform előtt álló főrendiházban az egyházak képviselőiként csak a katolikus és a görögkeleti egyházfők foglaltak helyet, akik közül Simor János hercegprímás a keresztény társadalom felbomlásának veszélyére figyelmeztetett, nagy befolyást tulajdonítva a zsidó vallás beolvasztó erejének.⁴⁴ A keresztény–zsidó kapcsolatokat illetően a főpapok ragaszkodtak a *cultus disparitas*, azaz a vallásgyakorlatok eltéréséből eredő házassági akadály fenntartásához. Másrészt a polgári házasságot az állam által az egyházak belügyeibe való illetéktelen beavatkozásként értékelték, ezért azt teljes egészében elvetve szavaztak egyöntetűen a törvényjavaslat ellen.

A neológ felekezeti sajtó a vallási autonómiáért

A keresztény–zsidó házasságok legalizálását célzó részleges polgári házasság kudarca és az izraelita felekezet főrendiházi képviseletének megfogalmazása közötti kapcsolatot a progresszív–neológ izraelita sajtóban megjelenő cikkek is mérlegelték. A felekezeti sajtó az 1880-as években az *Egyenlőség* című közéleti hetilap és a *Magyar*

³⁹ *Kubinszky Judit*: Politikai antiszemitizmus Magyarországon, 1875–1890. Bp. 1976. 105–162.; *Kövérvér György*: A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek. Bp. 2011. 607–655.

⁴⁰ A képviselőházi vita részleteit lásd *Zeller Á.*: A magyar egyházpolitika i. m. II. 1142–1376.; Ónody Géza felszólalása. Uo. 1212–1221.

⁴¹ Uo. 1184–1188., 1313–1330.

⁴² Győri Elek beszéde. Uo. 1234–1250.

⁴³ A főrendiházi tárgyalás. Uo. 1376–1452.; A szavazás részletei: Uo. 1444–1446., 1451.

⁴⁴ Uo. 1376–1382.

Zsidó Szemle című tudományos folyóirat indulásával vált a haladó zsidó közélet egyik legfontosabb fórumává.⁴⁵ A lapok jelentőségét különösen megnövelte, hogy a zsidóság nem hozott létre önálló érdekvédelmi szervezeteket és politikai pártokat, ezért a sajtónyilvánosság bizonyos mértékig e szervezetek szerepét is igyekezett betölteni. Elsősorban az *Egyenlőség* lépett fel ezzel az igénnyel. A Bogdányi Mór, majd Szabolcsi Miksa által szerkesztett hetilap munkatársai rendkívül érzékenyen reagáltak a kor minden olyan eseményére, amely érintette a zsidó polgárokat és intézményeiket. A magyar szabadelvűség elkötelezettjeként védelmezték az 1867-ben elnyert egyéni emancipációt, és szenvedélyes írásokkal küzdöttek az antiszemitizmus ellen. A lap a modernizált vallási hagyomány fenntartására törekedett, és a felekezet újraegyesítésére irányuló törekvéseknek is fórumot biztosított. Sokoldalúan foglalkozott a vallási emancipáció hiányának negatív következményeivel, s az egyik legfontosabb célnak a vallási egyenlőség kivívását tekintette.

Az *Egyenlőség* a felekezet főrendiházi képviselőjét is a vallási autonómiával való összefüggésében szemlélte. Gruber Lajos cikksorozata nyomon követte a törvényjavaslat sorsát, elemzése – megkerülve a vallások jogállásában mutatkozó különbségeket – az emancipációs alaptörvényből vezette le a főrendi képviselőhöz való jogot, s az alkotmány megsértéseként értékelte annak esetleges meghíúsulását.⁴⁶ Másfelől a reformtervezetekben is hangsúlyos nemzetiségi szempontra hivatkozott, arra, hogy Magyarországnak szüksége van a zsidók támogatására „a belsejében dúló nemzetiségi viszályok közepette”. Úgy vélte, a zsidók „népesezési szempontból” is fontos szolgálatot tesznek azzal, hogy a leggyorsabban magyarosodnak, s a nemzetiségek közül egyedül ők fejlődnek „centripetális irányba”, s ezáltal jótékony nemzeti missziót teljesítenek.⁴⁷ Gruber elsősorban Tóth Lőrinc reformjavaslatával szállt vitába, amely nemcsak az egyházak képviselői, de a kinevezett főrendek között sem látott volna szívesen zsidó felsőházi tagot.⁴⁸ Elemzésében történeti érvekkel cáfolta Tóth okfejtését, miszerint a zsidók nem rendelkeznek „honszerző dicső ősökkel”,⁴⁹ és hangsúlyozta a zsidóság részvételét a magyar történelem eseményeiben a kezdetektől a jelenkorig. Többek között a

⁴⁵ Szabolcsi Lajos: Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Bp. 1993.; A „tudománnyal kibékült zsidóság”. Tanulmányok a Magyar Zsidó Szemle első korszakáról. Szerk. Kiss Endre. Bp. 2016.; PrepuK Anikó: Az izraelita hírlapirodalom kezdetei Magyarországon. In: Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára. Szerk. Angi János – Pallai László – Papp Imre. Debrecen 2010. 311–328.

⁴⁶ Exegiunus [Gruber Lajos]: Helye legyen-e a zsidóhitfelekezetnek is a magyar felsőházban I. Egyenlőség, 1884. július 27. 1–2

⁴⁷ Exegiunus [Gruber Lajos]: Helye legyen-e a zsidóhitfelekezetnek is a magyar felsőházban II. Egyenlőség, 1884. augusztus 3. 1–3.

⁴⁸ Tóth L.: A magyar felsőház reformja i. m. 45., 83.

⁴⁹ Exegiunus [Gruber Lajos]: Helye legyen-e a zsidóhitfelekezetnek is a magyar felsőházban III–IV. Egyenlőség, 1884. augusztus 10. 1–3.; augusztus 17. 1–4.

közös honfoglalást feltételező kazár származás tételére hivatkozott,⁵⁰ míg a közelmúlt történései közül 1848–1849 eseményeit emelte ki, és szembeállította az arisztokrácia ellentmondásos magatartását a zsidóság aktív közreműködésével a forradalomban és a szabadságharcban.

Kísérlet az izraelita felekezet főrendiházi képviselőjére

A főrendiházi törvényjavaslatnak a téma szempontjából az egyházi képviselő bővítését célzó 4. §. B. pontja érdemel figyelmet, amely a címzetes püspökök kivételével érvényben hagyta valamennyi katolikus megyéspüspök és az eddig szereplő katolikus és görögkeleti egyházi méltóságok tagságát. A protestáns felekezeteket azonban a rangidősség elve alapján kívánta képviselőhöz juttatni: a református és az evangélikus egyház 3–3 legidősebb püspöke, 3 református főgondnok, 2 ágostai főfelügyelő és 1 egyetemes főfelügyelő, valamint 1 unitárius püspök vagy főgondnok tagságát helyezte kilátásába.⁵¹ Várható volt, hogy a képviselők számában megmutatókozó különbségek miatt vita alakul ki, ezért a javaslat tárgyalását előkészítő parlamenti bizottság külön hangsúlyozta, hogy az egyes egyházak képviselőinek létszáma nem ítéhető meg pusztán a hívek lélekszáma alapján. Hasonlóan fontos figyelembe venni az egyes felekezetek történelmi fejlődését és közjogi szerepét.⁵² Az izraelitákra nézve a bizottság javaslata nyomán a törvényjavaslat eredeti szövege úgy módosult, hogy benne az „izraelita hitfőnök” helyett „egy izraelita hitközségi egyházi vagy világi elöljáró” kinevezése szerepelt.⁵³

A várakozásoknak megfelelően a törvényjavaslat részletes tárgyalásakor a képviselőházban hosszas vita alakult ki az egyházak képviselőjéről. Többen vitatták az egyházmegyével nem rendelkező címzetes püspökök tagságának megszüntetését, a legélénkebb disputa azonban a kérdéses paragrafus legapróbb részletéről, az izraeliták képviselőjét kilátásba helyező B/d. pont körül bontakozott ki. A tárgyalás során ismét az antiszemita képviselők játszottak főszerepet, akiknek száma időközben gyarapodott, hiszen 1884-ben összesen 17 antiszemita képviselő jutott mandátumhoz.⁵⁴ Vezérszónokuk, Veres József a szakszerűség látszatát fenntartva arra hivatkozott, hogy a jogegyenlőség elve megköveteli, hogy az izraeliták is járják végig

⁵⁰ *Kohn Sámuel*: A zsidók története Magyarországon. A legrégebb időktől a mohácsi vészig. Bp. 1884. 12–46.; *Konnád Miklós*: Zsidók magyar nemzete. A nemzeti múlt zsidó tudományos ábrázolása, különös tekintettel a kazárelméletre. Századok 150. (2016) 631–665.

⁵¹ Törvényjavaslat, a főrendiháznak, mint felsőháznak szervezéséről. In: KI 1884–1887. I. 25. sz. 135.

⁵² „A főrendiháznak mint felsőháznak szervezéséről” szóló törvényjavaslat előzetes tárgyalására kiküldött bizottság jelentése, a hozzá utasított törvényjavaslat tárgyában. In: KI 1884–1887. IV. 65. sz. 40.

⁵³ Melléklet a 65. számú irománnyhoz. In: KI 1884–1887. IV. 65. sz. 45.

⁵⁴ *Kubinszky J.*: Politikai antiszemitizmus Magyarországon i. m. 131–162.

azt az utat, amit korábban a protestánsok.⁵⁵ Azaz előbb mutassák be nyilvánosan hitelveiket, s váljanak bevett vallássá. Sőt, kihasználva a túrt és elismert vallások körül a szokásjog által teremtette bizonytalanságot, azt is cáfolta, hogy a zsidó vallás törvényesen elismert vallás lenne. Másrészt elvetette azokat az érveket, amelyek a vallások közötti egyenlőség fenntartására hivatkoztak, amíg ugyanis állami törvényt nem alkotnak róla – vélekedett –, számonkérni sem lehet ezen elv érvényesülését. Veres az állammal szembeni kötelességek állítólagos elhanyagolását is felrótta az izraelitáknak, amit abban vélt felfedezni, hogy alig tartanak fenn iskolákat, nem rendelkeznek saját gimnáziummal, ezért más felekezetek iskoláit veszik igénybe. Kevésbé tárgyyszerűen közelített a kérdéshez Ónody Géza, aki a mindenütt jelenlévő zsidó összeesküvés víziója alapján a főrendiház „elzsidósodását” prognosztizálta, ha a zsidók bármilyen formában, akár egyéni érdemek alapján, akár felekezetként képviselőkhöz jutnak.⁵⁶ A főrendiház reformját is összefüggésbe hozta a zsidóság érdekeivel, s a keresztény–zsidó vegyes házasság bukásából eredeztette. Úgy vélte, a törvényjavaslat elvetése egyaránt csalódást okozott a zsidóknak és a befolyásuk alatt álló Tisza Kálmánnak, aki most a főrendeket akarja összeházasítani az izraelitákkal. Báró Andreánszky Gábor a vallási irányzatok közötti ellentétekkel indokolta, miért nem érdemli meg a főrendi képviselőt a felekezet.⁵⁷

Az antiszemita érveit azonban az izraelita képviselők részletesen megcáfolták. 1884-ben összesen 7 izraelita képviselő nyert mandátumot a képviselőházban,⁵⁸ közülük Mandel Pál és Chorin Ferenc vállalta a konfrontációt az antiszemitákkal. Fellépésük a tisztaeszlári vérvád által uralt előző parlamenti ciklushoz képest merőben új magatartást tükrözött. A vérvád idején ugyanis a zsidó képviselők passzivitást tanúsítottak, s Mezei Ernő beszédén kívül nem hangzott el érdemi reakció az antiszemita támadásokra.⁵⁹ A főrendiházi javaslat vitájában Mandel Pál az antiszemita figyelmébe ajánlotta a Tízparancsolatot és az Ótestamentumot mint a zsidó hitelvek nyilvános összefoglalását, illetve a Talmudnak több idegen nyelven történt közzétételét.⁶⁰ A felekezet szervezetlensége kapcsán elsősorban a törvényhozás felelősségét emelte ki. Rámutatott

⁵⁵ Az 1884-dik évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója I–XVI. Szerk. P. Szathmáry Károly. (Az 1884-dik évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai.) H. n. [Bp.] 1884–1887. (a továbbiakban: KN 1884–1887.) IV. 1885. február 26. (82. ülés) 396–401.

⁵⁶ KN 1884–1887. IV. 1885. február 23. (79. ülés) 315–319.

⁵⁷ KN 1884–1887. IV. 1885. február 25. (81. ülés) 373–375.

⁵⁸ Chorin Ferenc, Mandel Pál, Megyeri Krausz Lajos, Neményi Ambrus, Schwab Károly, Ullmann Sándor, Wahrmann Mór; Zsidófelekezeti képviselők. Egyenlőség, 1884. június 22. 3–4.

⁵⁹ *Árpád Welker: Between Emancipation and Antisemitism: The Jewish Presence in Parliamentary Politics in Hungary 1867–1884.* In: *Jewish Studies at CEU 1999–2001.* Ed. András Kovács. Bp. 2001. 239–269.

⁶⁰ KN 1884–1887. V. 1885. február 27. (83. ülés) 5–7.

arra, hogy 1870-ben éppen a képviselőház helyezte hatályon kívül a centralizált egyházszerkezet megteremtését célzó izraelita kongresszus határozatait, s a lelkiismereti szabadságra hivatkozva engedélyezte az ortodoxia különválását. Az izraeliták kötelességeit illetően határozottan visszautasította, hogy tanügyi állapotaik rendezetlenek volnának, s a keresztények filléreiből nevelnék gyermekeiket. A kultuszminiszter éves jelentéseit idézte, amelyek szerint a néptanítók között a zsidó tanítókat díjazták a legjobban, ami azt bizonyítja, hogy a felekezet sokat áldoz az alsó szintű oktatásra. Külön kiemelte, hogy a zsidó népiskolák 68%-ában magyar a tanítás nyelve, míg a római katolikus iskoláknak csak 56%-a, az evangélikus iskolák 21,5%-a, a görögkatolikusokénak pedig mindössze 6%-a oktat magyar nyelven. Mandel a zsidó gimnázium hiányát történeti okokkal, illetve a társadalmi integráció folyamataival magyarázta, amely megkívánta, hogy az oktatásban ne alakuljon ki felekezeti elkülönülés. Arra is rámutatott, hogy a keresztény felekezetek középiskoláiban tanuló zsidó diákok több tandíjat fizetnek, mint keresztény társaik, amivel nagyban hozzájárulnak az iskolák fenntartásához. Chorin Ferenc az 1867. évi emancipáció továbbfejlesztéseként értékelte az izraelita képviseletet, s nem tartotta megfelelő ellenérvnek az arra való hivatkozást, hogy a zsidó vallás nem bevett vallás.⁶¹ Emlékeztetett arra, hogy a törvényhozás 1867-ben azért nem recipálta a felekezetet, mert szakítani akart a bevett felekezetek rendszerével és a vallási egyenlőség elvét szándékozott érvényesíteni. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a zsidók mindössze 17 éve nyerték el az emancipációt, s ennek ellenére komoly érdemeket szereztek a gazdaság, a tudomány vagy a kultúra területén.

Az izraelita képviselőkhöz más felszólalók is csatlakoztak, s a liberális kánon alaptételét ismételve, a bevett és a türt vallások közötti különbségeket mellőzve a vallásszabadság egyenes következményének tekintették az izraeliták képviseletét.⁶² Jóllehet, az antiszemita név szerinti szavazást kérték, a képviselőház nagy többséggel, 214:43 arányban megszavazta a javaslatot.⁶³

A neológ hírlapok élénk figyelemmel kísérték a parlamenti tárgyalásokat. Az *Egyenlőség* kezdetben elfogadta azt az érvet, hogy a felekezet szervezetlensége miatt a kormányt illesse meg az izraelita képviselő kinevezésének joga. Később azonban, arra hivatkozva, hogy a felekezetnek így csak megbízottja, s

⁶¹ KN 1884–1887. IV. 1885. február 26. (82. ülés) 387–390., V. 1885. február 27. (83. ülés) 8.

⁶² Gr. Keglevich István hozzászólása. In: KN 1884–1887. IV. 1885. február 26. (82. ülés) 394–395.; Róth Pál hozzászólása. In: KN 1884–1887. V. 1885. február 27. (83. ülés) 9–12.; Az ellenzék azt javasolta, hogy a kinevezés helyett a felekezet titkos szavazás útján maga válasszon képviselőt, amit azonban a ház elvetett. Lázár Ádám indítványa. Uo. 14.

⁶³ KN 1884–1887. V. 1885. február 27. (83. ülés) 18–20.

nem képviselője lenne, többen úgy vélték, a zsidóságra kell bízni a választást.⁶⁴ Ezért az egyetemes kongresszus újbóli összehívását javasolták, a főrendi tag kijelölésére ugyanis alkalmatlannak ítélték a kongresszusi irányzat központi szervét, az Izraeliták Országos Irodáját.⁶⁵ Az *Egyenlőség* sokoldalúan elemezte a szervezetlenség hatásait, s a főrendi reformot a parlamenti vitában elhangzó érvekre hivatkozva a felekezet burkolt újraegyesítésére szeretne volna felhasználni. Ennek érdekében az ortodox és a neológ irányzat központi irodáinak felszámolását kezdeményezte.⁶⁶ Az irodák ellen indított támadást egyrészt az attól való félelem indokolta, hogy a kormány által kezdeményezett kinevezés alternatívájaként esetleg ők kapják meg a főrendi tag kijelölésének jogát. A lap azt sem titkolta, hogy az irodákat ítéli elsődlegesen felelősnek a szakadás fenntartásáért.

A *Magyar Zsidó Szemle* kevésbé éles álláspontot fogalmazott meg a leendő zsidó főrend kinevezéséről. Az Országos Rabbiképző Intézet professzorai által alapított s a neológ csúcsszerv, az Izraeliták Országos Irodája támogatását élvező tudományos folyóirat szükséges rosszként elfogadta a kinevezést, mondván, ha a felekezet autonóm intézmények hiányában nem képes kijelölni saját képviselőjét, a kormányzatnak nem marad más választása.⁶⁷ Az így keletkező képviseletet azonban kevésbé értékesnek ítélte a protestáns egyházak képviseleténél, mert míg a protestáns főrendek az autonóm választás eredményeként méltán léphettek fel az egész felekezet képviselőjeként, az izraelita főrendnek csupán a kinevezés kölcsönzött volna súlyt, nem pedig a felekezeti hierarchiában elfoglalt helye. Mindazonáltal a *Szemle* az ország legnagyobb zsidó közössége, a Pesti Izraelita Hitközség valamelyik egyházi vagy világi vezetőjét tartotta a posztra legalkalmasabbnak.⁶⁸

A főrendiházi vita azonban hamarosan szétfoslatta a felekezet képviseletéhez fűzött reményeket. A főrendi tárgyalások hangnemét a ház hármasságának javaslata határozta meg, amely az egyházi képviseletre nézve a bevett keresztény felekezetek viszonyosságát kívánta érvényesíteni, ezért elismerte a protestáns vallások képviseletének jogosultságát. Az izraeliták esetében azonban arra hivatkozott, hogy a felekezet nem rendelkezik országosan elismert elöljáróval, ezért az 5. §. B/d. pontjának törlését javasolta (ami eredetileg a törvényjavaslat 4. §. B/d.

⁶⁴ Dr. G.: A zsidó főrendiházi tag. *Egyenlőség*, 1884. december 14. 4–5.; Friedlieber Albert: A zsidó főrendiházi tag. *Egyenlőség*, 1884. december 28. 4.; Vitt Manó: A főrendiházi zsidó tag. *Egyenlőség*, 1885. január 4. 6.

⁶⁵ A főrendiház reformja. *Egyenlőség*, 1885. február 15. 3–4.

⁶⁶ Az irodák. *Egyenlőség*, 1884. november 2. 5.

⁶⁷ Halász Sándor: Az új főrendiház és a zsidó felekezet. *Magyar Zsidó Szemle* 2. (1885) 177–180.

⁶⁸ Szabolcsi Miksa: A pesti izraelita nagyhitközségről. In: *Magyar zsidók a millenniumon. Művelődéstörténeti tanulmány. Szerk. Zichy Hermán – Deresty Gy. M. Bp. 1896. 74–90.*; Az ország legnagyobb neológ közössége az 1880-as évek végén több mint 7000, 1895-ben 11 000 adófizető tagot számlált.

pontjának felelt meg).⁶⁹ A javaslat vitájában azonban elvi megfontolások is elhangzottak. Konzervatív érvek alapján utasította el a képviselőt gróf Károlyi István, aki úgy vélte, a zsidók „magyarsági szempontból” nem felelnek meg a felsőház újjászervezését meghatározó szempontoknak.⁷⁰ Gróf Eszterházy István és báró Vay Miklós azonban a törölt d. pont visszaállítását indítványozta.⁷¹ Vay a vallási türelmetlenség jeleként értékelte a módosítást, s reformátusként nem kívánta megfosztani az izraelitákat attól, amit a protestánsok is csak akkor nyertek el. A zsidó vallás túrt státuszára való hivatkozást sem tekintette megfelelő ellenérvnek, s a zsidóság minden területen érvényesülő jogegyenlőségére hívta fel a figyelmet, amelyből a felekezet bevetté nyilvánítása nélkül is következhetett volna a főrendi képviselő. Tisza Kálmán a kormány álláspontját védelmezte, ugyanakkor nem hagyott kétséget afelől, hogy a felekezet képviselőtéről szóló döntés nem befolyásolja azt, lesz-e zsidó főrendi tag a korona által kinevezettek között.⁷² A katolikus egyháznagyok nem nyilvánítottak véleményt, de álláspontjuk világossá vált a szavazáskor, amikor a ház többsége törölte a törvényjavaslatból az izraelita felekezet képviselőtét.⁷³

A kormány tehetetlennek bizonyult a főrendi módosítással szemben, ezért azzal az indokkal javasolta elfogadását a képviselőháznak, hogy elutasítása az egész törvényjavaslatot veszélyeztetné.⁷⁴ Meghártrálása a baloldali ellenzék éles kritikáját váltotta ki, amely a kormány politikai játszmái következményeként értékelte a kudarcot. Ugron Gábor és Helfy Ignác szerint Tisza Kálmán maga járult hozzá a zsidókérdés napirenden tartásához azzal, hogy nem terjesztett be törvényjavaslatot az általános polgári házasságról, de beterjesztett a keresztény–zsidó vegyes házasságról. Illetve amikor feltűnően külön pontban rendelkezett a „zsidó hitfőnök” behozataláról, ahelyett, hogy kimondta volna: minden állam által elismert felekezetnek helyet kell biztosítani a felsőházban.⁷⁵ Megítélésük szerint Tisza a választások előtt a zsidó szavazatok reményében terjesztette ki a zsidókra a polgári házasságról szóló törvényt, s miután a támogatásukat elnyerte, ellenállás nélkül

⁶⁹ A főrendiház hármas állandó bizottságának jelentése a felsőház szervezéséről szóló törvényjavaslat tárgyában. In: Az 1884-dik évi szeptember hó 25-ére hirdetett országgyűlés főrendi házának irományai I–VII. (Az 1884-dik évi szeptember hó 25-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai) H. n. [Bp.] 1884–1887. (a továbbiakban: FI 1884–1887.) II. 106. sz. 1–7.

⁷⁰ Az 1884-dik évi szeptember hó 25-ére hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója I–III. Szerk. Maszák Hugó. (Az 1884-dik évi szeptember hó 25-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Bp. 1885–1887. (a továbbiakban: FN 1884–1887.) I. 1885. március 26. (28. ülés) 232.

⁷¹ Uo. 232–233.

⁷² Uo. 232.

⁷³ Uo. 234.; I. Melléklet a 106. számú irományhoz. Törvényjavaslat a főrendiház szervezetének módosításáról. In: FI 1884–1887. II. 106. sz. 8–14.

⁷⁴ A „főrendiháznak, mint felsőháznak szervezéséről” szóló törvényjavaslat előzetes tárgyalására kiküldött bizottság jelentése, a főrendiház által a „felsőház szervezéséről” szóló törvényjavaslaton tett módosításokról. In: KI 1884–1887. V. 170. sz. 363–365.; Láng Lajos előadó előterjesztése. Uo. 309–312.

⁷⁵ KN 1884–1887. V. 1885. április 21. (107. ülés) 388.

belenyugodott a főrendek nemleges döntésébe. Hasonlóan, eleve vesztett ügyért mozgósította őket a főrendi reform során. Kegyetlen eljárás – vélte Helfy – „bevinni valakit szándékosan oda, hogy alkalom legyen őt kidobni”.⁷⁶

A vitában a kormánypárti oldalon is kritikus megjegyzések hangzottak el,⁷⁷ a képviselőház azonban nem akarta kockára tenni az egész törvényt, így 139:41 arányban, 272 tartózkodás mellett elfogadta a főrendek módosítását.⁷⁸ A zsidó képviselőkhöz kívül többek között Szilágyi Dezső, Szontágh Pál, gróf Apponyi Albert, Pulszky Ágost, Pulszky Ferenc, Csávolszky Lajos és Beöthy Ákos is az izraeliták képviseletének fenntartása mellett szavazott.

Az elfogadott főrendiházi törvény a mérsékelt reform jegyében csupán a legszükségesebb kérdésekben vállalkozott a testület korábbi összetételének módosítására.⁷⁹ Az évi 3000 Ft-nyi egyenes földadóból álló vagyoni cenzus bevezetésén, a főispánok és megyés püspökök kiiktatásán, valamint a protestáns egyházaknak juttatott képviseleten túl a születési előjogokkal szemben csak korlátozott mértékben biztosított teret az egyéni érdekek érvényesülésének. A testületben az arisztokrácia nemcsak megőrizte, de a későbbiek során némiképp növelte súlyát,⁸⁰ s a reform nagyjából kimerült abban, hogy a főnemességhez tartozás megszűnt a főrendiházi tagság legfontosabb kritériumaként funkcionálni.

A reform az izraelita felekezet számára egyértelműen kudarccal végződött. Ezen a tényen az sem változtatott, hogy a kormány a személyes érdemeikért bekezdők között zsidók kinevezését is kilátásba helyezte.⁸¹ A törvényjavaslat tárgyalása alatt először Lévy Henrik⁸² közigazdász, biztosítási szakember és Holländer Leó⁸³ hitközségi elnök neve merült fel, a törvény elfogadása után azonban Sváb

⁷⁶ KN 1884–1887. V. 1885. április 14. (104. ülés). 327.

⁷⁷ Vadnay Károly felszólalása. Uo. 325.; Br. Liphay Béla beszéde. In: KN 1884–1887. V. 1885. április 21. (107. ülés) 394.

⁷⁸ KN 1884–1887. VI. 1855. április 23. (109. ülés) 29–30.; A baloldali ellenzék többsége teljesen el akarta törölni az egyházi képviseletet, ezért nem vett részt a szavazásban.

⁷⁹ 1885: VII. tc. A főrendiház szervezetének módosításáról. In: Magyar Törvénytár 1884–1886. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1896. 187–195.; A törvény részletesebb értékelését lásd *Tóth-Barbalics V.: A magyar főrendiház választott tagjai i. m. 324–325.*

⁸⁰ Lakatos Ernő számításai szerint 1890 és 1914 között az arisztokrácia aránya a házban 71%-ról 76,8%-ra emelkedett. *Lakatos E.: A magyar politikai vezetőréteg i. m. 32–34.*

⁸¹ A kinevezett főrendekről részletesebben lásd *Tóth-Barbalics Veronika: A „korona védpajzsa” vagy „észarisztokrácia”? A magyar főrendiház élethossziglan kinevezett tagjai. Századok 155. (2011) 723–752.*

⁸² Lévy Henrik közigazdász (1826–1907) a szabadságharcban hadnagyként szolgált. 1857-ben alapította az Első Magyar Általános Biztosító Társaságot. 1868-ban magyar nemességet kapott, 1897-ben emelkedett bárói rangra. *Zsidó Lexikon. Szerk. Ujvári Péter. Bp. 1929. 533.*

⁸³ Holländer Leó (1806–1887) 1848-ban a magyar honvédség főhadbiztosja volt. 1840-ben az emancipáció érdekében a pozsonyi országgyűléshez járuló zsidó deputáció vezetője volt. Az 1868–1869. évi Izraelita Egyetemes Gyűlés korelnöke, részt vett az Országos Rabbiképző Intézet megalapításában. *Zsidó Lexikon i. m. 377.*

Károly⁸⁴ nagybirtokos és dr. Hirschler Ignác⁸⁵ szemészprofesszor kinevezését helyezték kilátásba. A források nem engednek betekintést a jelöltek személye körüli változások okaiba. A kiválasztottak életpályájának azonban jellemző vonása, hogy kiemelkedő szakmai tevékenysége mellett Lévy, Holländer és Sváb részt vett a szabadságharcban, Hirschler és Holländer az emancipációs küzdelmek élharcosa és az 1868–1869. évi Izraelita Egyetemes Gyűlés elnöke, illetve korelnöke volt. Az 1885 nyarán újjáalakult főrendiháznak az utóbbi jelöltek, Sváb Károly és Hirschler Ignác személyében két kinevezett zsidó tagja lett, a kinevezés ténye azonban megosztotta a haladó felekezeti közvéleményt.

A neológ sajtó hűen tükrözte az izraelita képviselet kérdésében bekövetkezett változásokat. Az *Egyenlőség* kommentárjai már a javaslat főrendiházi vitája kezdetén tudni vélték, a kormány kész feláldozni a zsidók képviseletét, hogy leszerelje a reformmal szembehelyezkedő arisztokrata ellenzékét. A katolikus főpapságban, Simor János esztergomi, Samassa János egri és Haynald Lajos kalocsai érsekben látták az ügy legfőbb kerékkötőjét, s elsősorban nekik tulajdonították a főrendiház hármas bizottságának javaslatát.⁸⁶ Az újság nem titkolta a felekezet képviseletének meghiúsulása felett érzett csalódottságát, s nem fogadta el a kormány érvelését, hogy egyéni kinevezésekkel kárpótolja a felekezetet. Egyszerűen pairschubként, a főrendi többség bomlasztására irányuló törekvésként értékelte azt, s mérsékelt lelkesedést tanúsított e kiváló férfiak szerezése iránt.⁸⁷

A két zsidó főrend és a szegedi hitközség elnöke, Rósa Izsó között lezajlott levélváltás azonban arra is rámutatott,⁸⁸ hogy Sváb Károly és Hirschler Ignác is különbözőképpen értékelték az őket ért megtiszteltetést. Hirschler Ignác úgy vélte, kinevezése valláskülönbségre való tekintet nélkül történt. Ezért a haza érdekeinek képviseletét tekintette feladatának, ha ugyanis a felekezet elnyerte volna a képviseletet, nem partikuláris felekezeti érdekeket, hanem a magyar nemzet egyetemét kellett volna szolgálnia a főrendiházban. Sváb Károly azonban a felekezet képviseletének megvalósulásaként és a teljes vallási egyenlőség felé tett lépésként értékelte a személyét ért megtiszteltetést. A válaszokat kommentáló írás mindkét

⁸⁴ Sváb Károly (1829–1890) a szabadságharcban hadnagyi rangot kapott. Nagybirtokosként Csanád és Torontál megyében folytatott kiterjedt gazdálkodást. 1875–1885 között Törökkanizsa országgyűlési képviselője a Szabadelvű Párt színeiben. Zsidó Lexikon i. m. 818.

⁸⁵ Dr. Hirschler Ignác szemészprofesszor (1823–1891) 1869-től az MTA tagja, 1874-től a Magyar Királyi Orvosegyesület elnöke volt. Az emancipációs küzdelmek élharcosa, az 1868–1869. évi Izraelita Egyetemes Gyűlés elnöke, a haladó irányzat vezetője és 1881-ig a Pesti Izraelita Hitközség elnöke. Zsidó Lexikon i. m. 366.

⁸⁶ Dr. G.: Csalódtunk. Egyenlőség, 1885. március 15. 1–3; Dr. G.: A kompromisszum. Egyenlőség, 1885. március 22. 2–3; – i.: A mi válaszuk – Gróf Károlyi István beszédére. – Egyenlőség, 1885. április 5. 1–2.

⁸⁷ Dr. M–y (Mezey): Sváb Károly és dr. Hirschler Ignác. Egyenlőség, 1885. június 14. 1–2.

⁸⁸ Dr. Hirschler Ignác levele – várhelyi dr. Rósa Izsóhoz. Egyenlőség, 1885. július 12. 1.

felfogást hibásnak minősítette, s bár a kinevezést nagy megtiszteltetésnek tekintette, megítélése szerint az érintetteknek nem lett volna szabad elfogadniuk azt.⁸⁹ Úgy vélte, a két főrendnek passzív rezisztenciát kellett volna tanúsítani addig, amíg a zsidó felekezet nem részesül egyenlő elbánásban a többi felekezettel. Sőt, a kommentár azt javasolta, hogy az érdemdús zsidó férfiaknak minden kitüntést el kellene utasítania addig, amíg a felekezet nem nyeri el az egyenlő jogokat. A vallási-felekezeti érdekeket szem előtt tartó érvelés a „confessionális közérzület” hiányolta a zsidóság körében, s annak jeleként értékelte a kinevezés elfogadását. A protestánsok összefogását állította példaként, arra figyelmeztetve, hogy a zsidóknak nem lenne szabad ilyen könnyen elfelejteni az elszenvedett sérelmeket, és sokkal önérzetesebben kellene fellépniük az egyenlő jogok kivívása érdekében.

A *Magyar Zsidó Szemle* a kormány kinevezési eljárásának eszmei hátterét kutatta.⁹⁰ Szimbolikus jelentőséget tulajdonított annak, hogy az egyéni jelöltek közül éppen egy nagybirtokos és egy tudós kiválasztására került sor. A lap átgondolt kormányzati politikát vélt felfedezni abban, hogy „az ország két nagy érdekét” képviselő személy lett tagja a háznak, akik megtestesítik a zsidóság átalakulását, cáfolva azokat a vélekedéseket, amelyek a felekezet egyoldalú, a nemzet és a közügyek számára „haszontalan” fejlődését hangsúlyozták. Bár nem tartotta szerencsésnek azt, hogy ezentúl kizárólag kormányzati szándéktól függ a zsidóság képviselőit mérteke, úgy ítélte meg, hogy a végrehajtó hatalom szabadelvűbb, mint a társadalom, ezért bízott abban, hogy lassan jogszokássá válik, miszerint a kormány az örökös főrendek közé is felvesz izraelitákat.

Az izraelita vallás recepciója és a főrendiházi képviselet megghiúsulása

A főrendiházi törvény vitájában az antiszemita és a főrendi ellenzék eredményesen hivatkoztak arra, hogy az izraelita vallás nem tartozott a bevett vallások közé. A zsidó felekezet túrt-elismert jogállásán az 1892–1895 között kibontakozó egyházpolitikai törvényhozás változtatott.⁹¹ A magyar kultúrharcot a katolikus papság és a kormányzat között a vegyes házasságokból született gyermekek

⁸⁹ *Exiguus [Gruber Lajos]:* Bemenjenek-e a kinevezett zsidók a főrendiházba? Egyenlőség, 1885. július 26. 1–3.

⁹⁰ *Halász Sándor:* A új főrendiház és a zsidó felekezet. *Magyar Zsidó Szemle* 2. (1885) 463–465.

⁹¹ Az egyházpolitikai törvényhozást katolikus nézőpontból tárgyalja *Salacz Gábor:* A magyar kultúrharc története 1890–1895. Bécs 1938.; *K. Török Mihály Miklós:* A magyar egyházpolitikai harc története az 1847–48. pozsonyi országgyűléstől 1895-ig. Bp. 1933. 78–100. Lásd még *Hanák Péter:* Társadalmi és politikai küzdelmek az 1890-es években. In: Magyarország története 1890–1918. I–II. Főszerk. Hanák Péter. (Magyarország története tíz kötetben. 7./I–II.) Bp. 1983. I. 53–106.; *Csáky Moritz:* Der Kulturkampf in Ungarn. Wien 1967.

elkeresztelése körül kirobbant konfliktus indította el, amely a keresztény felekezetek viszonyosságát szabályozó 1868. évi LIII. tc. értelmezéséből nőtt ki.⁹² A törvény azt az egyházi gyakorlatot igyekezett kiiktatni, amelynek értelmében a vegyes házasságot kötők reverzális formájában mondtak le arról, hogy születendő gyermeküket saját vallásukban neveljék. Ezért kimondta, hogy a vegyes házasságokból született gyermekek nemük szerint kövessék szüleik vallását. A rendelkezés leginkább a katolikus gyakorlatot sértette, ezért a lelkészek gyakran kereszteltek meg olyan gyermekeket, akik a törvény értelmében más egyház kebelébe tartoztak.⁹³

Az újonnan megválasztott képviselőház 1892. februárban az elkeresztelési válság tetőpontján ült össze, s a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetésének 1892. májusi képviselőházi vitájában Irányi Dániel – immár sokadszor – megismételte határozati javaslatát „a vallás szabad gyakorlatáról és a felekezetek egyenjogúságáról”.⁹⁴ A képviselőház világossá tette, hogy nem elégszik meg a Szapáry-kormány által javasolt félmegoldásokkal a felekezeti konfliktusok orvoslására, s a következő években a parlament törvényt alkotott a polgári házasságról, az állami anyakönyvezésről, a gyermekek vallásáról, a szabad vallásgyakorlatról, valamint az izraelita vallás recepciójáról.

Az előző évek parlamenti vitáival ellentétben az egyházpolitikai törvényhozás során közmegegyezés alakult ki a zsidóság vallási emancipációjáról.⁹⁵ A Wekerle-kormány 1893 áprilisában egy régi adósság törlesztéseként az elsők között terjesztette a képviselőház elé az izraelita vallást bevetté nyilvánító törvényjavaslatát.⁹⁶

⁹² 1868: LIII. tc. A törvényesen bevett felekezetek viszonyosságáról. 12. §. In: Magyar Törvénytar 1836–1868. évi törvények i. m. 507.

⁹³ Trefort Ágoston kultuszminiszter 1884-ben rendeletben kötelezte az elkeresztelést végző lelkészetet, hogy a keresztelési bizonylatokat a törvény szerint illetékes lelkésznek küldjék át. Csáky Albin kultuszminiszter 1890-ben újabb rendelettel próbált érvényt szerezni a törvénynek, amelynek hatására több katolikus papot megbírságotak és bebörtönöztek. *Salacz G.*: A magyar kultúrharc története i. m. 9–122.

⁹⁴ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója I–XXXIV. (Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Bp. 1892–1896. (a továbbiakban: KN 1892–1896.) III. 1892. május 19. (56. ülés) 264–266.

⁹⁵ A törvény megszületésének részleteit lásd *Prepuk Anikó*: Miért éppen recepció? Az izraelita vallás egyenjogúsítása az 1890-es években. In: Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára. Szerk. Angi János – ifj. Barta János. Debrecen 2000. 263–281.; A képviselőházban a kultusztárca költségvetésének vitájában a recepció mellett nyilatkozott a Nemzeti Párt színeiben gróf Apponyi Albert, Frey Ferenc és Horánszky Nándor, a kormánypárt részéről Szász Károly és Schwarz Gyula, valamint gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter. Az izraelita képviselők közül Visontai Soma és Neumann Ármin szólalt fel.

⁹⁶ Törvényjavaslat az izraelita vallásról. In: Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai I–XXXVII. (Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai) H. n. [Bp.] 1892–1896. X. 369. sz. 290–293.

A javaslat mégis két évig vándorolt a parlament két háza között.⁹⁷ A liberális többségű képviselőház részletes vita és észrevétel nélkül, szinte egyhangúlag elfogadta,⁹⁸ a főrendiház azonban csak lényeges módosítás árán, a harmadik szavazás során támogatta a törvényjavaslatot.⁹⁹ A felsőház az egyházpolitikai reformok konzervatív ellenzékét tömörítette, legerősebb csoportját a katolikus egyháznagyok és világi támogatóik alkották, hiszen a reformok legfőképpen a katolikus dogmákat, a keresztség eltörölhetetlenségére vagy a házasság felbonthatatlanságára vonatkozó hittételeket sértették. A főrendi ellenzék az izraelita recepciót illetően a keresztyén vallásról a zsidó hitre való áttérés ellen tiltakozott, s csak az áttéresi viszonzóságot lehetővé tevő pont kihagyásával szavazta meg a törvényt. A recepció törvényen ejtett csorbát a képviselőház köszöriülte ki, amikor a kihagyott áttéresi szakaszt a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvénybe iktatta,¹⁰⁰ így az izraeliták vallási egyenjogúsítása végül két törvény, az 1895. évi XLII. és XLIII. tc. formájában valósult meg.¹⁰¹

E két törvénnyel a parlament *de jure* felruházta az izraelita felekezetet a bevett vallások jogosítványaival, az elnyert jogok érvényesítése azonban a továbbiakban az egész hazai vallási szisztémát működtető elvektől és lehetőségektől függött.¹⁰² Az állami szervek által dominált, a szokásjog és a tételes jog révén szabályozott rendszerben továbbra is fennmaradtak a bevett vallások közötti különbségek, amelyek az izraeliták esetében leginkább a főrendiházi képviselő hiányában, a felekezetnek juttatott állami támogatás alacsony szintjében és a belső autonómia korlátozott jellegében nyilvánultak meg. Ennek következtében az izraelita felekezet 1895 után sem vált egyenrangúvá a bevett keresztyén egyházakkal, és *de facto* helyzete az elismert vallásokéval mutatott rokon vonásokat.¹⁰³

⁹⁷ A tanulmány keretei nem adnak lehetőséget a neológ sajtó sokrétű szerepének részletezésére. Az Egyenlőség nemcsak tudósítója, de aktív résztvevője is volt az egyházpolitikai küzdelmeknek. Szabolcsi Miksa és Vázsonyi Vilmos vezetésével mozgalmat kezdeményezett a felekezet befogadása érdekében. Az 1892. januári képviselőválasztások során felszólította az izraelita hitközségeket, hogy csak olyan jelöltre szavazzanak, aki támogatja a recepciót. Ennek hatására összesen 80 olyan képviselő jutott be a képviselőházba, aki ígéretet tett a vallási egyenlőség támogatására, illetve 10 izraelita képviselő nyert mandátumot. *Groszmann Zsigmond: A recepció mozgalom politikai története.* Bp. 1915.; *Szabolcsi L.: Két emberöltő* i. m. 53–73.; *Prepuk Anikó: A neológ sajtó a zsidóság társadalmi befogadásáért a 19. század utolsó harmadában.* Budapesti Negyed 16. (2008) 2. 187–224.

⁹⁸ KN 1892–1896. XIX. 1894. május 26. (360. ülés) 289–299.

⁹⁹ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendi házában naplója I–VII. (Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai) H. n. [Bp.] 1892–1896. IV. 1894. október 8. (66. ülés) 85–101.; V. 1895. március 23. (79. ülés) 105–113.; Uo. 1895. május 15. (85. ülés) 175–186.

¹⁰⁰ KN 1892–1896. XXVI. 1895. szeptember 30. (485. ülés) 19–27.

¹⁰¹ 1895; XLII. tc. Az izraelita vallásról. In: Magyar Törvénytár 1894–1895. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1897. 305–306.; 1895; XLIII. tc. A vallás szabad gyakorlatáról. 22. §. Uo. 313.

¹⁰² *Péter L.: Az állam és az egyház viszonya* i. m. 19–21.

¹⁰³ *Gábor Gyula: Az izraelita vallás recepciója.* In: A Pesti Izraelita Hitközség fennállása 125-dik évfordulójának és a magyar izraeliták vallási recepciójának 30-dik évfordulójának megünneplése. Bp. 1925. 21–38.; A recepció 30. évfordulóján Gábor Gyula a Pesti Izraelita Hitközség főtitkára öt pontban

Azt, hogy a felekezet a korszakban a recepció ellenére sem nyert képviseletet a megreformált főrendiházban, akár összhangban állónak tekinthetnénk a korábbi jogszokással, miszerint a bevett státuszának nem volt feltétlen velejárója a politikai képviselet, ami világosan megmutatkozott a bevett protestáns egyházak képviseletének több évtizedes elmaradásában. Ezt az érvelést azonban éppen a tételes jogi szabályozás, az 1885. évi főrendiházi törvény érvénytelenítette, hiszen a második kamara korszerűsítése részben e hiányosság kiküszöbölésére, a bevett felekezetek képviselethez juttatására irányult. Ezért az izraeliták 1895 utáni mellőzésének magyarázatát a szokásjog más szempontú érvényesülésében, a keresztény és az izraelita vallás közötti különbséget továbbra is fenntartó logikában és mentalitásban kell keresnünk, amelynek érvényesüléséhez kedvező körülményeket teremtett a századforduló átalakuló szellemi-politikai légköre. Az 1890-es évek második felétől ugyanis a bevett jogállásnak olyan közegben kellett volna érvényt szerezni, amelyet az újkonzervativizmus előretörése jellemezett. Ennek hatására a befogadó, szekuláris nemzetkonceptióval szemben érvényre jutó, konzervatív-keresztény nemzetállami érvelés révén éppen azok az értékek erősödtek, amelyek korábban is újtát állták az izraelita felekezeti jogok bővítésének.¹⁰⁴

A megfelelő forráscsoport hiányában nincs lehetőség annak megítélésére, milyen hatást gyakorolt a recepció elfogadása után az állami szervek gyakorlatára a vallási irányzatok közötti szakadás fennmaradása, azaz hozzájárult-e az izraeliták és a keresztény felekezetek eltérő elbírálásához. 1895-ben a parlament a felekezet szakadásának fennmaradása ellenére nyilvánította bevett vallásnak az izraelita vallást, s ezzel visszamenőleg is érvénytelenítette azokat a vitákat és álláspontokat, amelyek a vallási irányzatok közötti konfliktusokra hivatkozva próbálták akadályozni a recepciót. Ugyanakkor nem tekinthetünk el annak mérlegelésétől, hogy a vallásfelekezetek között az állami hatóságok kegyeiért folyó versengés során a centralizált egyházszervezet hiánya önmagában is korlátozhatta az érdekérvényesítés lehetőségeit. Erre engednek következtetni az *Egyenlőség* idézett 1915. októberi számában a törvény elfogadásának 20. évfordulóján megjelent írások, amelyek összegezték a központi irányítószerv hiánya és a recepció teljesületlensége közötti összefüggések tapasztalatait.¹⁰⁵ Önmagáért beszél, hogy a neológ elemzők

foglalta össze a recepciói hiányosságait: „1. temetkezési viszonyosság nincs; 2. új egyházközségek szabad felállítási joga nincs megadva, mert az 1868: 53. t. c. 24. §-a nincs kiterjesztve. Most is vall. min. engedély kell hozzá; 3. a főrendiházban a felekezet, mint olyan, eddig nincs képviselve; 4. a koronaőr nem lehet izraelita; 5. nincs kiterjesztve az 1848: XX. t. c. 3. §-a.” Uo. 37.

¹⁰⁴ *Szabó Miklós*: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története, 1867–1918. Bp. 2015. 219–436.; *Szabó Dániel*: A Néppárt megalakulása. Történelmi Szemle 20. (1977) 169–208. Ezeket az értékeket képviselte a politikai katolicizmus és az agrárius mozgalom. Az újkonzervatív irányzatok ideológiájában tovább éltek az 1880-as évek antiszemita frazeológiájának elemei. Az egyházpolitikai küzdelmek tetőpontján megalakult katolikus Néppárt céljai között szerepelt az izraelita recepció revíziója.

¹⁰⁵ *Mezei Mór*: Quorum pars fui. Egyenlőség, 1915. október 31. 12–13.; *Székelly Ferenc*: Recepció és autonómia. Uo. 15–16.; *Mezey Ferenc*: Tovább! Uo. 16.

önostorozó módon az egyházi szervezet hiányából vezették le a vallási autonómia elégtelen voltát. Ezzel azonban akarva-akaratlan is elfogadták a recepció egykori ellenzőinek érvelését, miszerint az izraelita felekezet csak abban az esetben érdemes a keresztény egyházakat megillető egyenlő jogokra, ha felszámolja a vallási irányzatok közötti ellentéteket és intézményes elválásukat. A külső elvárásokkal összefüggő megfelelési kényszer és a recepció teljesületlenségének pszichológiai okaival a 20. évfordulót ünneplő írók közül Fleischmann Sándor foglalkozott *Recipálták-e a recepciót?* című írásában. Az 1892. évi recepció mozgalom egyik egykori szervezője úgy vélte, hogy a zsidók vallási egyenlősége elé komoly akadályt állít azon mentalitás továbbélése, amely az elnyert jogokat „jótéteménynek” és adománynak tekinti. „Ha nekem nagyon meg kell köszönnöm – fogalmazott –, hogy a teljes jogegyenlőség mellett lehetek azzá, mint a szomszédom, akkor az én jogaim egyenlősége körül valamelyes hiba van”.¹⁰⁶

A főrendiházi képviselő hiánya mellett a bevett vallások között az izraeliták rovására fennálló különbségek az autonóm igazgatás korlátozottságában és az egyházaknak juttatott eltérő mértékű állami támogatásban is megmutatkoztak. Az izraelita felekezet állami szubvenciójának hozzávetőleges mértékéről a költségvetési törvényekben közölt keretszámok alapján tájékozódhatunk.¹⁰⁷ E számok összevetése még akkor is tanulságos, ha tudjuk, hogy az állami szubvenció odaítélése nem egységes szempontok alapján történt. A szokásjogra épülő rendszerben a dotáció nagyságát kevéssé befolyásolhatta a hívek száma. Nagyobb szerepet játszhattak a támogatás meghatározásakor a történeti tradíciók, az adott egyház vagy felekezet állami kapcsolatrendszere, intézményi beágyazottsága, anyagi-gazdasági háttere és annak megítélése. Az utóbbi szempontból nem lényegtelen, hogy becslések szerint a 19. század végére a magyar zsidóság közel fele a neológ irányzathoz tartozott, amely a zömmel kisegyzisztenciákból, kiskereskedő és kisiparos népességből álló ortodoxiával szemben nagyobb arányban foglalta magában a zsidóság vagyonosabb vagy vagyonosabbnak ítélt rétegeit.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Fleischmann Sándor: *Recipálták-e a recepciót? Egyenlőség*, 1915. október 31. 17.

¹⁰⁷ A költségvetési törvényeket lásd Magyar Törvénytár 1836–1912. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1896–1913.; Magyar Törvénytár 1914–1916. Szerk. Térfy Gyula. Bp. 1915–1917.; Matlekovics Sándor: *Magyarország államháztartásának története, 1867–1893. I–II.* Bp. 1894. II. 130–131.; A vallás- és közoktatásügyi minisztérium iratanyagának megsemmisülése nem teszi lehetővé, hogy a költségvetési keretszámok mögé tekintsünk.

¹⁰⁸ A 19. századi felekezeti és foglalkozási statisztikák nem adnak lehetőséget az ortodox, neológ és status quo ante zsidóság pontos létszámának, illetve a három irányzat foglalkozási szerkezetében rejlő különbségek meghatározására. Az ortodoxia társadalmi hátterét mégis vélhetően zömmel városi és falusi kisegyzisztenciák alkották, hiszen a vallásjog által sokoldalúan szabályozott életmód szűkebb gazdasági, társadalmi mozgásteret és mobilitási lehetőséget biztosított, ellentétben a reformjudaizmus által kínált lehetőségekkel. Az ortodox és a neológ zsidóság létszámának becslésére lásd Zeke Gyula: *Szakadás után... Adalékok a magyarországi zsidóság felekezeti irányzatainak társadalomtörténetéhez.* In: *Hét évtized a hazai zsidóság életében i. m. I.* 145–161.

1. táblázat Bevett vallásfelekezetek állami támogatása (rendes kiadások) 1868–1918

Év	Erdélyi római katolikus	Görög-katolikus	Görögkeleti	Evangelikus	Református	Unitárius	Izraelita
1868 (forint)		110 000	80 000	30 000	58 000		
1870–1876 (forint)		99 000	80 000	36 000	65 000	5 000	5 000
1877–1880 (forint)		94 050	95 000	34 200	61 750	4 750	4 750
1881–1888 (forint)		99 000	100 000	36 000	65 000	5 000	5 000
1889 (forint)		94 050	95 000	34 200	61 750	4 750	4 750
1890–1892 (forint)		99 000	100 000	36 000	65 000	5 000	5 000
1893–1898 (forint)	12 000	99 000	100 000	40 000	73 000	5 000	5 000
1899–1900 (korona)	24 000	198 000	200 000	100 000	146 000	20 000	20 000
1901 (korona)	30 000	198 000	200 000	126 000	183 500	20 000	20 000
1902 (korona)	30 000	198 000	200 000	152 000	221 000	20 000	28 000
1903 (korona)	40 000	234 000	200 000	226 000	330 500	30 000	38 500
1904 (korona)	46 000	255 600	200 000	270 400	396 200	36 000	44 800
1905–1906 (korona)	52 000	277 200	200 000	314 800	461 900	42 000	51 100
1907 (korona)	62 000	300 000	200 000	335 378	461 900	100 000	60 000
1908 (korona)	72 000	370 000	200 000	335 378	461 900	100 000	60 000
1909 (korona)	82 000	370 000	200 000	335 378	461 900	100 000	90 000
1911 (korona)	92 000	380 000	220 000	335 378	461 900	100 000	120 000
1912–1918 (korona)	92 000	430 000	320 000	335 378	461 900	100 000	240 000
1913 (korona)	200 000	650 000	320 000	372 998	524 710	100 000	240 000
1914–1918 (korona)	200 000	730 000	320 000	372 998	524 710	100 000	240 000

Forrás: Magyar Törvénytár 1836–1912. évi törvények. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1896–1913.; Magyar Törvénytár 1914–1916. Szerk. Térffy Gyula. Bp. 1915–1917.; *Matlekovic Sándor*: Magyarország államháztartásának története, 1867–1893. I–II. Bp. 1894. II. 130–131.

Annak ellenére, hogy a szokásjog alapján a bevett vallások részesültek állami juttatásban, az izraelita felekezet – a túrt és elismert felekezetek közül egyedülként – 1870-től kapott támogatást, amelynek mértéke rendkívül szerény, az unitárius egyháznak juttatott összeggel megegyező volt. E kis mértékű támogatás azonban 1896 és 1898 között a recepció elfogadása ellenére sem változott, illetve 1902-ig továbbra is megegyezett az unitáriusoknak nyújtott segéllyel, holott a legkisebb bevett protestáns egyház lélekszáma 1920-ig kevesebb, mint egytizede volt az izraelitáénak.¹⁰⁹ Az egyházaknak járó rendes juttatások terén a két felekezet között mindössze 1902–1906 mutatkozott csekély és 1912–1918 között tetemesebb különbség az izraelitáknak biztosított összeg javára. (1. táblázat)

¹⁰⁹ A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása: Végeredmények összefoglalása. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat 64. Bp. 1920. VI. 57.; 1910-ben az unitárius felekezet 74 275 főt számlált és az összlakosság 0,4%-át képezte, az izraelita felekezet 911 277 főt, az össznépeség 4,99%-át alkotta. Az egyéb felekezetek megoszlása az össznépeségen belül: római katolikus 49,3%, görögkatolikus 11%, ortodox (görögkeleti) 12,8%, evangélikus 7,1%, református 14,3%.

2. táblázat Bevett vallásfelekezetek egyházi alapjainak állami segélyzése
1868–1918 (korona)

Év	Erdélyi római katolikus	Evangelikus és református	Unitárius	Izraelita
1899–1900		300 000		
1901		300 000		
1902		300 000	15 800	
1903		300 000	15 800	
1904		300 000	15 800	30 000
1905–1906		300 000	15 800	30 000
1907		300 000	15 800	30 000
1908		300 000 20 000 erdélyi ev.	15 800	30 000
1909		300 000 20 000 erdélyi ev.	15 800	40 000
1911		300 000 20 000 erdélyi ev.	15 800	60 000
1912		300 000 20 000 erdélyi ev.	15 800	60 000
1913	50 000	300 000 20 000 erdélyi ev.	15 800	80 000
1914–1918	50 000	300 000 20 000 erdélyi ev.	15 800	80 000 (1914–1917) 100 000 (1918)

Forrás: Magyar Törvénytár 1896–1912. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1896–1913.; Magyar Törvénytár 1914–1916. Szerk. Térfy Gyula. Bp. 1915–1917.

3. táblázat Az 1848. évi XX. tc. 3. §-a értelmében a keresztény felekezetek egyházi és iskolai költségeinek fedezésére szolgáló állami segély 1907–1918 (korona)

Év	Evangelikus és református	Görögkeleti szerb	Unitárius
1907	1 000 000		
1908	2 000 000 100 000 erdélyi ev.		
1909	3 000 000 100 000 erdélyi ev.		120 000
1911	3 480 000 100 000 erdélyi ev.		120 000
1912	4 000 000 266 000 erdélyi ev.		150 000
1913	4 400 000 266 000 erdélyi ev.	80 000	150 000
1914–1918	4 572 000 304 000 erdélyi ev.	80 000	171 400

Forrás: Magyar Törvénytár 1907–1912. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1896–1913.; Magyar Törvénytár 1914–1916. Szerk. Térfy Gyula. Bp. 1915–1917.

A rendes segélyeket az egyházi alapok támogatása egészítette ki, amelyet az evangélikusok és reformátusok 1899-től, az unitáriusok 1902-től kaptak.¹¹⁰ Az izraelita iskolaalap 1904-től kapott állami támogatást,¹¹¹ a rendes állami támogatás és az iskolaalap segélye együtt mindössze két évben, 1904–1906 között haladta meg kis mértékben az unitáriusoknak nyújtott támogatást. (2. táblázat)

Az izraelita felekezet állami támogatásának alacsony mértékét tovább súlyosbította az, hogy nem tarthatott igényt az 1848. évi XX. tc. 3. §. értelmében a keresztény felekezeteknek járó, egyházi és iskolai költségek fedezésére szolgáló állami segélyre.¹¹² (3. táblázat) Ennek összege 1907-től a reformátusok és az evangélikusok esetében tetemesen, 1909-től az unitáriusok esetében kisebb arányban meghaladta az egyházaknak járó rendes és az egyházi alapoknak juttatott támogatások együttes összegét. Az izraelita felekezet tehát a dualizmus évtizedei alatt a recepció ellenére sem kapott a keresztény egyházakéhoz hasonló mértékű állami juttatást. Az egyházpolitika irányítói sem az izraelita népesség lakosságon belüli arányát, sem a keresztény lakosságot meghaladó mértékű növekedését nem vették figyelembe.¹¹³

Összegzés

A főrendiház 1885. évi reformja során a törvényalkotók rendhagyó módon szándékozták képviselőhöz juttatni az akkor még túrt-elismert izraelita felekezetet. Az elképzelés megghiúsulása rávilágít arra, hogy a kiegyezés után a liberalizmus képviselői a vallási kérdésekben korlátozott mozgástérrel rendelkeztek a konzervatív ellenzékkel szemben. A liberális többségű képviselőház a vallásszabadság és a vallások közötti egyenlőség elvére hivatkozva igyekezett képviselőhöz juttatni az izraelitákat, azonban erőtlenné bizonyult a konzervatív-keresztény nemzeti koncepciót képviselő főrendi ellenzékkel szemben, amely a képviselőházban szövetségesre talált az antiszemitákban. E kérértelen szövetséget a katolikus ellenzék ugyan nyíltan nem vállalta, az antiszemiták és az arisztokrata ellenzék között kialakult elvi összhang a liberális csoportokkal szemben egymást erősítő módon hatott.

A törvényjavaslatok tárgyalásának másik tanulsága, hogy 1867 után sikertelennek bizonyultak azok a kezdeményezések, amelyek önállóan tematizálták a zsidóságról szóló

¹¹⁰ A zsidó és a protestáns egyházi alapoknak a katolikus közalapokkal való összevetését az akadályozza, hogy az utóbbiakra a főkegyúri jog miatt nem terjedt ki a törvényhozás ellenőrzése, ezért nem foglalták őket a költségvetésbe. *Csorba László: A vallásalap jogi természete. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon, 1782–1918.* Bp. 1999. 159–171.

¹¹¹ Zsidó Lexikon i. m. 397.

¹¹² 1848: XX. tc. A vallás dolgában. In: Magyar Törvénytár 1836–1868. évi törvénycikkek i. m. 243.

¹¹³ 1869–1910 között négy évtized átlagában az össznépesség 7,5%-kal, a zsidó lakosság 13,65%-kal növekedett. A növekedést évtizedenkénti bontásban lásd *Kovács Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon i. m. 11.*

javaslatokat, hiszen azok a politikai játszmák tárgyává s a konzervatív csoportok könnyű céltáblájává váltak. Sikerre csak akkor nyílt lehetőség, ha a téma beilleszthetővé vált a nemzeti liberális törekvések szélesebb összefüggéseibe. Ez történt az egyházpolitikai küzdelmek során, amikor a Szapáry-, majd a Wekerle-kormány egy törvénycsomag részeként, az állam és az egyház elválasztásának programjához kapcsolva tűzte napirendre az izraelita vallás recepcióját, amelynek megvalósítása szükségessé tette a liberális erők koncentráltabb együttműködését és a végrehajtó hatalom következetesebb fellépését.

A dualizmus következő éveiben azonban az izraelita felekezet a recepció ellenére sem nyert képviselést a megreformált főrendiházban, amelynek okait a keresztény és az izraelita vallások közötti különbséget továbbra is fenntartó logikában és mentalitásban kell keresnünk. A képviselőt meghíúsulása nem önmagában álló jelenség, szorosán összefüggött azzal, hogy a felekezet részben intézményi, részben eszmei-politikai okok miatt más tekintetben is csak korlátozottan tudta érvényesíteni a bevett vallásokat megillető jogokat, ezért *de facto* helyzete inkább az elismert vallásokéval mutatott rokon vonásokat. A zsidó vallási irányzatok és irányító szerveik közötti konfliktusok feltehetően a recepció elnyerése után is negatívan befolyásolták a felekezet érdekérvényesítési lehetőségeit, amelyhez a századforduló átalakuló szellemi-politikai légköre sem teremtett kedvező körülményeket.

A végrehajtó hatalom azonban tetszőlegesen felülírhatta a keresztény és az izraelita vallás közötti különbséget fenntartó logikát és az abból eredő gyakorlatot, amit világosan jeleznek a felsőházi képviselőt későbbi megvalósulásának körülményei. A jogok adományozásán alapuló szisztémában a második kamara újabb reformjának kellett megvalósulnia ahhoz, hogy a neológ és az ortodox irányzat egy-egy képviselője helyet foglalhasson az 1926-ban újjászervezett felsőházban.¹¹⁴ Erre a hatalmi szerepkörök újraosztásakor – a zsidó vallási irányzatok intézményes elválásának fennmaradása ellenére –, annak hatására került sor, hogy a kormányzat igyekezett helyreállítani a zsidó polgársággal korábban kialakított, de az 1920. évi numerus clausus törvénnyel megbontott érdekszövetségét.¹¹⁵

A felekezet *de jure* és *de facto* helyzete között fennálló egyéb különbségek azonban a felsőházi képviselőt elnyerése után is fennmaradtak, és a keresztény–nemzeti kurzus jogászainak figyelmét is felkeltették. A két világháború között elsősorban azért irányult figyelem a recepció hiányosságaira, mert az antiszemita törvényhozás idején

¹¹⁴ 1926: XXII. tc. Az országgyűlés felsőházáról. 4. §. B/6. pont, 43. §. In: Magyar Törvénytár 1926. évi törvénycikkek. Szerk. Térfy Gyula, Bp. 1927. 233–267.; *Püski Levente*: Zsidókérdés és a felsőház a Horthy-korszakban. In: Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 80. születésnapjára i. m. 315–329. A neológ irányzatot Löw Immanuel szegedi főrabbi, az ortodox szervezetet Reich Koppel pesti rabbi, 1930-tól Frankl Adolf talמודtudós-üzletember képviselte.

¹¹⁵ *Kovács M. Mária*: Numerus clausus Magyarországon, 1919–1945. In: *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról*. Szerk. Molnár Judit. Bp. 2011. 29–59.

megfelelő hivatkozási alapnak bizonyult a felekezet jogainak megnyirbálásához, alkalmat adva a diszkriminációt felmentő magyarázatra. Az ebben rejlő lehetőséget kitűnően aknáztá ki Egyed István, a Horthy-kor egyik vezető jogásza, aki a recepció 1942-ben bekövetkezett visszavonásával összefüggésben foglalkozott az izraelita felekezet helyzetével.¹¹⁶ Egyed formális jogi érveléssel a recepció által biztosított, de valójában el nem nyert jogokat fordította a felekezet ellen, amikor a bevett státusz visszavonását azal indokolta, hogy 1895. után sem volt egyenrangú a bevett keresztény egyházakkal. Ezért úgy vélte, hogy az 1942. évi VII. tc. csupán a fennálló helyzet következményeit vonta le, amikor az izraelita vallást visszaminősítette az elismert vallások közé.¹¹⁷ A törvénynek nem kellett rendelkeznie a felekezet felsőházi képviselőitének megszüntetéséről, hiszen arra már a keresztény vallásfelekezetek egyháznagyjainak és képviselőinek felsőházi tagságát újrászabályozó 1940. évi XXVII. tc. keretében sor került.¹¹⁸

WHY DID THE ISRAELITE CONFESSION REMAIN WITHOUT REPRESENTATION IN THE UPPER HOUSE OF THE POST-1867 HUNGARIAN PARLIAMENT?

By Anikó Prepuk

SUMMARY

The Israelite confession was the only one among the accepted churches that was left without representation in the Upper House of Hungarian parliament after 1867. The paper seeks to answer the question what theoretical and practical considerations motivated the idea of providing the Israelite confession with representation in the Upper House during the reform of the Upper House in 1885 when it did not even belong to the accepted confessions yet. What role was played in the abortion of this proposal by the failure of religious emancipation, and by the institutional separation of religious trends? Moreover, what factors continued to prevent the establishment of political representation after 1895, and the adoption of the Israelite confession among the accepted religions? The analysis also explores the way in which the opinion of the progressive confessional press about prospective representation was shaped. The analysis is based on both parliamentary documents and the neologue Jewish press that was engaged in confessional matters.

¹¹⁶ *Egyed István: A mi alkotmányunk.* Bp. 1943. 158.; Egyed István részt vett a béketárgyalások előkészítésében, többek között előadója volt az alkotmányosság helyreállításáról, valamint a felsőházi és a választási bíráskodásról szóló törvényjavaslatoknak, a Magyar Sajtótudományi Társaság elnöke. Magyar írók élete és munkái. Új Sorozat I–XIX. Összeáll. Gulyás Pál. Bp. 1990. VII. 140–144.

¹¹⁷ 1942: VIII. tc. Az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról. In: Magyar Törvénytár 1942. évi törvénycikkek. Szerk. Degré Miklós – Várady-Brenner Alajos. Bp. É. n. 39–42.; A recepció visszavonásáról és következményeiről lásd *Nathaniel Katzburg: Zsidópolitika Magyarországon, 1919–1943.* Bp. 2002. 166–179.

¹¹⁸ 1940: XXVII. tc. A keresztény vallásfelekezetek egyháznagyjainak és képviselőinek felsőházi tagságáról. 2. §. In: Magyar Törvénytár 1940 évi törvénycikkek. Szerk. Degré Miklós – Várady-Brenner Alajos. Bp. É. n. 204–205.